

אב התשס"ט

בס"ד

באיזו זכות יורשים ישראל את הארץ?

לפרשת עקב (מבוסס על שעור של הרב מרדכי סבתו)

פתיחה

פרשת עקב משמשת מעין אתגרת בין שני חלקיו של נאום המצוות: פרשת ואתחנן מכאן, ופרשיות ראה עד כי-תבוא מכאן. בפרשה זו עוצר משה את שטף הרצאת המצוות ודן במספר נושאים. אחד מהנושאים הללו הוא השאלה **באיזו זכות יורשים ישראל את הארץ**, שאלה הנידונה בפרק ט'.

חשיבותה של שאלה זו ניכרת במילות הפתיחה של הפרק: **"שמע ישראל"**. ביטוי זה נזכר בספר עוד ארבע פעמים, תמיד בפתיחתו של נושא מרכזי.¹

עיוננו יעסוק במבנהו ובמשמעותו של פרק זה. כפי שנראה לקמן, הדיון אינו מסתיים בפרק ט', והוא גולש גם לפרק י'. נביא תחילה את לשון הפרק תוך כדי חלוקתו לפסקות:

1. דברים פרק ט'

(א) שמע ישראל אתה עבר היום את הירדן לבא לרשת גוים גדלים ונעצמים ממך ערים גדלות ובצרות בשמים: (ב) עם גדול ורם בני ענקים אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק:

(ג) וידעת היום כי ה' א-להיך הוא העבר לפניך אש אכלה הוא ישמידם והוא יכניעם לפניך והורשתם והאבדתם מהר כאשר דבר ה' לך:

(ד) אל תאמר בלבבך בהדף ה' א-להיך אתם מלפניך לאמר בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת וברשעת הגוים האלה ה' מורישם מפניך:

(ה) לא בצדקתך ובישור לבבך אתה בא לרשת את ארצם פי ברשעת הגוים האלה ה' א-להיך מורישם מפניך ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבותיך לאבדכם ליצחק וליעקב:

(ו) וידעת כי לא בצדקתך ה' א-להיך נתן לך את הארץ הטובה הזאת לרשתה פי עם קשה ערף אתה:

(ז) זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' א-להיך במדבר למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באכם עד המקום הזה **ממרים הייתם עם ה':**

(ח) ובחרב הקצפתם את ה' ויתאנף ה' בכם להשמיד אתכם: (ט) בעלתי הרהר לקחת לוחות האבנים לוחות הברית אשר פרת ה' עמכם ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי: (י) ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים כתבים באצבע א-להים ונעליהם ככל הדברים אשר

דבר ה' עמכם בהר מתוך האש ביום הקהל: (יא) ויהי מקץ ארבעים יום וארבעים לילה נתן ה' אלי את שני לוחות האבנים לוחות הברית: (יב) ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה כי שחת עמך אשר הוצאת ממצרים סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם מסכה: (יג) ויאמר ה' אלי לאמר ראיני את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא: (יד) הרף ממני ואשמידם ואמחה את שמם מתחת השמים ואעשה אותך לגוי עצום ורב ממנו: (טו) ואפן וארד מן ההר וההר בער באש ושני לוחות הברית על שתי ידי: (טז) וארא והנה חטאתם לה' א-להיכם עשיתם לכם עגל מסכה סרתם מהר מן הדרך אשר צוה ה' אתכם: (יז) ואתפיש בשני הלחות ואשלכם מעל שתי ידי ואשברם לעיניכם: (יח) ואתנפל לפני ה' פראשנה ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי על כל חטאתכם אשר חטאתם לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו: (יט) כי גרתי מפני האף והחמה אשר קצף ה' עליכם להשמיד אתכם וישמע ה' אלי גם בפעם ההוא: (כ) ובאהרון התאנף ה' מאד להשמידו ואתפלל גם בעד אהרון בעת ההוא: (כא) ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל לקחתי ואשרף אתו באש ואכית אתו טחון היטב עד אשר דק לעפר ואשלך את עפרו אל הפחל היחד מן ההר:

(כב) **ובתבערה ובמסה ובקברות התאנה מקצפים הייתם את ה':**

(כג) **ובשלח ה' אתכם מקדש ברנע** לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם ותמרו את פי ה' א-להיכם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקלו:

(כד) **ממרים הייתם עם ה' מיום דעתית אתכם:**

(כה) ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם: (כו) ואתפלל אל ה' ואמר א-דני א-להים אל תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה: (כז) זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו: (כח) פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכלת ה' להביאם אל הארץ אשר דבר להם ומשנאתו אותם הוציאם להמתם במדבר: (כט) והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדל ובזרעך הנטויה:

א. הציר המרכזי שעליו סובב הפרק כולו מצוי בפס' ד-ה. בפסוקים אלו מנהל משה מעין דו-שיח תאורטי בין ישראל לבינו בשאלת ההנמקה המוסרית לכניסת ישראל לארץ. בפירושו המדויק של דו-שיח זה נחלקו המפרשים.

רש"י כתב:

2. רש"י

1 ה', א - בפתיחת נאום המצוות; ו', ד - בפתיחת המצוות שלאחר עשרת הדיברות (קבלת עול מלכות שמים); כ', ג - בפתיחת נאומו של כוהן משוח מלחמה ללוחמים לפני הקרב; כ"ז, ט - בפתיחת דברי משה והכוהנים הלוויים לישראל בתיאור טקס הברכה והקללה.

חייבים להוסיף לכך גם סיבה מוסרית להורשת הגויים מן הארץ.

עיקרון זה נמצא למעשה כבר בדברי ה' בברית בין הבתרים :

4. בראשית ט"ו, טז

"ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמרי עד הנה".

כל עוד לא שלם עון האמרי, לא ניתן להשיב את ישראל לארץ, גם אם הם ראויים לכך.

רמב"ן חלק על דברי רש"י, וכך כתב: ²

5. רמב"ן

...לא תחשוב כי עשה ה' עמך כל זה בצדקתך, כי לא עשה לכם כן רק ברשעת הגוים האלה. והנה זה טעם באבדן הגוים ההם, ולא נתן להם טעם ברשת ישראל את הארץ. על כן חזר ובאר 'לא בצדקתך' – שתהיה צדיק במעשה, ולא אפילו בלב ישר שהיה לך, רק ברשעת הגוים אבדו הם, ובעבור שבועת אבותיך ירשת אותה הארץ, כי אין החטא שלך יכול לבטל המתנה שנתן לאבותיך כי בשבועה נתנה להם. ורש"י כתב 'אל תאמר בלבבך צדקתי ורשעת הגוים גרמה לי, לא בצדקתך'. ואיננו נכון.

לשיטת רמב"ן, הטענה ששם משה בפי העם מצויה רק בחלקו הראשון של פס' ד – "בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת".

חלקו השני – "וברשעת הגוים האלה ה' מורישם מפניך" – מציג את הטענה החלופית והנכונה לדעתו של משה.

נמצא שהווי"ו שבתחילת משפט זה איננה וי"ו החיבור אלא וי"ו הניגוד.

בפס' ה מדייק משה יותר בדבריו: לא בצדקתך, אלא ברשעת הגויים ולמען הקים את הדבר.

הצורך לחזור על הדברים בפס' ה נובע, לדעת רמב"ן, מכך שבפס' ד לא הציג משה טענה מקבילה לטענת העם:

העם ביאר את סיבת ירושתו את הארץ, ומשה שלל אותה אך הציג כנגדה סיבה להורשת הגויים בלבד.

משום כך חזר משה בפס' ה על דבריו והוסיף את הסיבה לירושת הארץ – השבועה לאבות.

לדעת הרב סבתו, פירוש זה דחוק מאוד בלשון הכתובים.

וכי למה זה יציג משה בפס' ד טענה חלופית שאיננה ממין טענת העם ויחזור שוב על דבריו בפס' ה רק על מנת לתקן אי-דיוק זה?

והלוא יכול היה להציג מתחילה את הטענה החלופית הנכונה!

העובדה שרמב"ן נמנע מלפרש כרש"י ואף הגדיר את פירושו כפירוש שאיננו נכון, ובחר בפירוש המסורבל מאוד את לשון הכתובים, נובעת, ככל הנראה, מקושי בולט בשיטת רש"י (ורשב"ם).

לפי שיטת רש"י ורשב"ם, הסבורים שפס' ד כולו מייצג את טענת העם וטענה זו מורכבת משני חלקים, היה לו לומר 'וברשעת הגויים האלה ה' מורישם מפניי', בגוף ראשון, ולא 'מפניך', בגוף שני – שהרי עדיין בטענת העם אנו נמצאים!

² רמב"ן אינו מתייחס לפירוש רשב"ם. כבר ציינו בעיונונו לפרשת דברים שבפירושו לתורה אין רמב"ן מתייחס כלל לפירוש רשב"ם, ושם שיערנו שרמב"ן כלל לא הכיר את פירוש רשב"ם לתורה.

"אל תאמר בלבבך" – צדקתי ורשעת הגוים גרמו".

בצורה דומה אך ביתר פירוט מבוארים הדברים ברשב"ם:

3. רשב"ם

'אל תאמר בלבבך' כשיהדוף ה' א-להיך אותם מלפניך, שני דברים גרמו לי לנחול הארץ הזאת, אילו האומות נתחייבו ברשעתם להתגרש מן הארץ, ומה שאני זוכה בה יותר מאומה אחרת – 'בצדקתי הביאני ה' יותר משאר אומות. הואיל כי 'ברשעת הגוים האלה ה' מורישם'. 'לא בצדקתך וביושר לבבך' וגו' – שהרי 'זכור אל תשכח את אשר הקצפת' וגו'. אפס אחד משני הדברים אמת, כי ברשעתם הפסידו נחלתם, ומה שאתה זוכה בה, לא בצדקתך אלא 'למען הקים את (השבועה) [הדבר]' וגו'.

לפי רש"י ורשב"ם, בפס' ד מוצגת טענת העם, וליתר דיוק: הטענה ששם משה בפי העם.

טענה זו מורכבת משני חלקים:

"(1) בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת,

(2) וברשעת הגוים האלה ה' מורישם" –

ומשה שולל אותה כבר בתחילת הפסוק:

"אל תאמר בלבבך... לאמר".

בתחילת פס' ה' חוזר משה ומבהיר את טענתו של העם:

"לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם".

הוזה אומר:

טענת העם נשללה לא מפני ששני חלקיה אינם נכונים, אלא רק מפני שהחלק הראשון אינו נכון.

מכאן ואילך יציג משה את הטענה הנכונה, שאף היא מורכבת משני חלקים, אך בסדר הפוך, כמקובל במקרא:

"(2) כי ברשעת הגוים האלה ה' א-להיך מורישם מפניך

(1) ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבותיך".

נמצא שרשעת הגויים נשארת נימוק להורשתם גם בטענת משה, ורק ההסבר לירושת העם השתנה מצדקת העם להקמת השבועה לאבות.

לפירוש זה ניתן לשאול:

אם אין ויכוח בין משה לעם בדבר ההסבר להורשת הגויים – מדוע כללו משה בדבריו?

מדברי רשב"ם נראה שלדעתו רשעת הגויים נזכרה על מנת ללמוד ממנה על צדקתם היחסית של ישראל לעומת שאר האומות.

דא עקא, שטעם זה אינו נראה מספיק לאזכור הדבר.

נראה שבאזכורו של טיעון זה מבקש משה לומר שכל הסבר לירושת הארץ שיעסוק רק בזכות העם לרשת, ולא יעסוק גם בסיבה להורשת הגויים, הוא הסבר חלקי בלבד.

משה מבקש להדגיש שאין די במציאת הנמקה מוסרית לירושת ישראל את הארץ, שכן סיבה זו כשלעצמה לא הייתה מתירה, מבחינה מוסרית, את גירוש עמי כנען מפני בני ישראל.

הביטוי 'עם גדול ורס', הנזכר בדברי המרגלים בפתיחת התיאור, נזכר בדברי משה בסופו;

הביטוי 'בני ענקים' נזכר בשני המקומות בסוף התיאור.

אף לא אחד משלושת התיאורים הללו אינו נזכר במקרא פעם נוספת.

התיאור "גוים גדלים ועצמים ממך" הוא התיאור היחיד בדברי משה שלו לא מצאנו מקבילה בדברי המרגלים, למעט מילת היחס 'ממך', שנזכרה בגוף ראשון בתחילת התיאור;

לפרט זה נשוב בהמשך.

עובדות אלו מלמדות בלא ספק שמה בחר בכוונה תחילה לתאר את חוזק העם וחוזק הארץ בדיוק באותה לשון שתיארו אותם המרגלים.

ייתכן גם שבאמרו "אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק" התכוון משה לא רק לידיעה ושמועה כללית, אלא גם לשמועה ששמעו העם מאחיהם המרגלים.

ניכרת גם מגמה לבנות את התיאור בהקבלה כיאסטית לתיאור המרגלים, כנראה כדי להדגיש את התלות בין שני התיאורים, כדרכם של המקראות.

אמנם הקבלה כיאסטית זו אינה מלאה, שכן אזכור הענקים נמצא בדברי משה בסוף התיאור, ולא בתחילתו כמתבקש מהכיאסמוס.

ונראה שבצד השיקול ליצור הקבלה כיאסטית לדברי המרגלים פעל כאן שיקול נוסף – הרצון לסיים את התיאור באזכור הענקים, שהוא כנראה הנתון המכריע.

תדע שכן הוא, שהרי רק לנתון זה הוסיף משה את המשפט "אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק".

מסיבה זו לא יכול משה לפתוח את תיאורו באזכור הענקים, ולכן פתח בתיאור חדש – "גוים גדלים ועצמים ממך" – המקביל למשפט הראשון בדברי המרגלים.³

מה ראה משה לקשור קשר הדוק כל כך בין תיאורו לתיאור המרגלים?

נראה שבכך רצה משה לומר שעצם אזכורם של נתונים ועובדות אין בו, ולא יכול להיות בו, כל פגם.

השאלה היא תמיד **ההקשר והמשמעות** שניתנים לעובדות אלו.⁴

המרגלים לא היו בטוחים בקיום הבטחת ה' בדבר ירושת הארץ, ולכן למדו מנתונים אלו כי "לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו" (במדבר י"ג, לא).

משום כך פירש רמב"ן שמשפט זה איננו המשך טענת העם, אלא הוא מייצג את דעתו של משה.

כיוון שמבנה הפסוקים מוכיח, לדעתנו, את נכונות פירושה של רש"י ורשב"ם, חובה עלינו ליישב קושיה חמורה זו על שיטתם.

ונראה שזה טעמו של דבר:

כבר אמרנו לעיל שבדו-שיח זה יש בעצם שני מישורים.

מישור אחד מתאר את הוויכוח שבין משה לעם בשאלה הנתונה במחלוקת – באיזו זכות יירשו ישראל את הארץ.

במישור זה אין מקום כלל לבאר מדוע גורשו הגוים מן הארץ, שהרי בשאלה זו אין כלל ויכוח בין העם לבין משה.

המישור השני הוא הצורך להציג, הן לשומעים והן לקוראים, הסבר מלא לירושת הארץ, הסבר המתחשב בעקרונות הצדק הא-לוהי וכולל גם הנמקה להורשת הגוים, גם אם בשאלה זו אין כלל ויכוח בין העם לבין משה.

המישור הראשון הוא עיקר בפרק, ובו עוסק הפרק כולו, והשני אינו אלא השלמה לו.

בדין עשה אפוא משה ששם בפי העם את החלק הראשון של הטענה, "בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת", בגוף ראשון, שהרי על כך מתנהל הוויכוח, ואילו את החלק השני, "וברשת הגוים האלה ה' מורישם מפניך", הוסיף כהשלמה שלו לטענת העם, שהרי אין הוא חלק מן הוויכוח, ולא נוסף אלא כדי להציג את התמונה בשלמותה, שלא תהא מידת הדין לוקה.

ב. פס' א-ג משמשים מעין הכנה לוויכוח תאורטי זה.

בוויכוח נחלקו, כאמור, העם ומשה בשאלת ההנמקה המוסרית לכניסתם לארץ, ברם, הכול מודים שכניסה זו מאת ה' הייתה להם, ולא בחרבם ירשו ארץ זרועם לא הושיעה למו.

כדי להוכיח נקודה זו הקדים משה לוויכוח את פס' א-ג.

בפסוקים אלה מוכיח משה לישראל שלא בכוחם ועוצם ידם הורישו את עמי הארץ, שהרי "אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק".

נתעכב מעט על מבנה פסוקים אלו ועל משמעותם.

בפס' א-ב מציג משה את הנתונים, ובפס' ג הוא מסיק מהם את מסקנתו. יושם לב לדמיון המובהק שבין תיאור הארץ והעם בדברי משה כאן לבין תיאורם בדברי המרגלים (דברים א', כח):

6. השוואה בין דברי משה לדברי המרגלים

דברי משה	ציטוט דברי המרגלים
שָׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶתְּהָ עֵבֶר הַיּוֹם אֶת הַיַּרְדֵּן לְבָא לְרִשְׁתָּ גוֹיִם גְּדֹלִים וְעֲצֻמִּים מִמֶּנִּי עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצָרֹת בְּשָׂמַיִם עִם גְּדֹל נָרְס בְּנֵי עֲנָקִים.	אָנָּה אֲנַחְנוּ עֲלֵימָ אַחֲיֵנוּ הַמָּסוּ אֶת לְבַבְנוּ לְאֹמֵר עִם גְּדֹל נָרְס מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצָרוֹת בְּשָׂמַיִם וְגַם בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שָׁם.

בשני המקומות מורכב התיאור משלושה משפטים.

המשפט 'ערים גדולות וּבצורות בשמים' זהה לחלוטין בשני המקומות, ובשניהם הוא נמצא **במרכז התיאור**;

3 ביטוי זה נזכר בשני מקומות נוספים בספר דברים: ד', לח, "להוריש גוים גדלים ועצמים ממך מפניך"; י"א, כג, "ירשתם גוים גדלים ועצמים ממך". ביטוי דומה נזכר גם ביהושע כ"ג, ט, "וירש ה' מפניכם גוים גדלים ועצומים". וראה גם דברים ז', א, "שבעה גוים רבים ועצומים ממך".

4 השווה לדברי רמב"ן בפירושו לסיפור המרגלים, במדבר י"ג, ב: "והנה משה רבינו אמר לבניהם כדברים האלה, והפליג להם בחוזק העם ובמבצר עריהם וכח הענקים יתר מאד ממה שאמרו המרגלים לאבותם, כדכתיב 'שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן לבא לרשת גוים גדולים ועצומים ממך ערים גדולות וּבצורות בשמים עם גדול ורם בני ענקים אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק' (דברים ט', א-ב), ואם היה פשע המרגלים וחטאתם בזה למה יניא את לב בניהם כהניא המרגלים את לב אבותם".

הנביאים. אמר להם משה: לא תועיל לכם תפלה בארץ ישראל. כי עתה לא נתכפר לכם אלא כדי שלא יתחלל שמו, שהרי כך התפללתי 'זכור לעבדיך וגוי' פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלתי יכולת ה' להביאם, ולכך לא נתחייבתם מיתה במדבר. אבל לאחר שיהרוג לפניכם שלשים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ, אז יוציאכם ויגרש אתכם מן הארץ, שאין כאן עוד חילול השם לאמר האומות 'מבלתי יכולת ה', אלא יאמרו הגוים, ישראל חטאו לו, כמו שמפורש באתם נצבים 'ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת מה חרי האף וגוי ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' א-להי אבותם וגוי ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת. כיום הזה' (כ"ט, כג-כו).

לדעת רשב"ם, לאחר שסיים משה להוכיח שהעם הוא אכן עם קשה עורף ולא בצדקתו ירש ארץ, חשש משה שמא תצא תקלה מתחת ידיו דווקא לאור הוכחותיו המשכנעות, ולכן עמד והוסיף פסקה זו כדי למנוע טעות בהבנת דבריו, הכול כמו שמפורש היטב בדברי רשב"ם.

תשובה אחרת הציע הרב הופמן בפירושו כאן.

הרב הופמן מציין כי בדבריו הזכיר משה שתי תוצאות שליליות של מעשה העגל:

האחת – שבירת הלוחות, שבעקבותיה איבדו ישראל את המתנה היקרה שהוענקה להם על ידי הא-ל, לוחות אבן כתובים באצבע א-לוהים;

והשנייה – גזרת ההשמדה שעלתה במחשבה.

בפס' יח-יט תיאר משה כיצד הועילה תפילתו למנוע את גזרת ההשמדה. בפס' כה-כט חוזר משה לתיאור תפילתו, כדי להראות שתפילתו הועילה גם לקבלת לוחות שניים, כפי שעולה מתחילת פרק י'.

ואולם, עיון במבנה הפרק כמות שנתבאר לעיל מעלה תשובה פשוטה יותר, ההולמת היטב את מבנה הפרק.

כאמור, הציר העיקרי של הפרק הוא בפס' ד-ה, שם דחה משה את ההנמקה "בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת" והחליפה בנימוק של השבועה לאבות.

בפס' ו-כד הוכיח משה את שלילת טענת "בצדקתי".

נראה שבפס' כה-כט מבקש משה להוכיח את הטענה החלופית, היינו:

את הטענה שעם ישראל נכנס לארץ בזכות השבועה לאבות.

ואכן, השבועה לאבות משמשת טיעון עיקרי בתפילתו זו של משה, ולא עוד אלא שכאן נזכר טיעון זה כטיעון ראשון, ורק לאחריו נזכר הטיעון של חילול ה', בעוד שבשמות ל"ב, יא-יג נזכרו טיעונים אלו בסדר הפוך;

פרט זה מלמד על מרכזיותה של השבועה לאבות בפרקנו.

מאידך, אזכור התפילה בפס' יח-יט, בלא לציין את תוכנה, לא בא אלא להדגיש את גודל החטא. בכך רוצה משה לומר: צריך הייתי להתנפל ארבעים יום וארבעים לילה על מנת לבטל את הגזרה, ודבר זה מלמד הרבה על גודל החטא.

פרט זה תורם אפוא להוכחת הטענה "לא בצדקתך... כי עם קשה ערף אתה".

כללו של דבר, תפילתו של משה בעקבות חטא העגל משמשת בפרקנו בתפקיד כפול:

בניגוד להם, משה מניח את ירושת הארץ כנתון: "אתה עובר היום את הירדן לבוא לרשת גוים...". בנתון זה אין למשה כל ספק, והעובדה שמדובר בערים גדולות ובצורות בשמים ובעם גדול ורם בני ענקים רק מלמדת שהורשתם לא תיעשה בדרך הטבע אלא "ה' א-להיך הוא העבר לפניך... הוא ישמידם והוא יכניעם לפניך".

שורש המרי בדברי המרגלים הפך בפי משה לשורש האמונה.

ג. פס' ו' ואילך מוקדשים להוכחת טענתו של משה שלא בצדקתם יירשו ישראל את הארץ.

פס' ו פותח: "וידעת כי לא בצדקתך ה' א-להיך נתן לך את הארץ הטובה הזאת לרשתה, כי עם קשה ערף אתה".

ומכאן ואילך יוכיח משה, על ידי פירוט חטאי העם במדבר, שאכן עם ישראל עם קשה עורף הוא.

פס' ז-כד בנויים במבנה של כלל ופרט וכלל.

פס' ז הוא הכלל הפותח: "זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' א-להיך במדבר. למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באכם עד המקום הזה ממרים הייתם עם ה'."

פס' כד הוא הכלל החותם: "ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם".

ותן דעתך לשוויון הלשון "ממרים הייתם עם ה'." בשני הפסוקים, וכן לדמיון שבין "למן היום אשר יצאת מארץ מצרים" לבין "מיום דעתי אתכם".

שימו לב גם לכך שהקבלה זו בין פס' כד לפס' ז היא בסדר כיאסטי, וכבר אמרנו שסגנון זה מדרכי המקראות הוא.

בתווך מונה משה והולך את חטאי ישראל:

החטא המרכזי הוא חטא העגל, המפורט בפס' ח-כא, ולאחריו באים, בקיצור בולט, החטאים בתבערה, במסה ובקברות התאוה, וכן חטא המרגלים.

מיקומה של הפסקה האחרונה, פס' כה-כט, נראה תמוה.

בפסוקים אלו מפרט משה את תפילתו שהתפלל על העם לאחר גזרת ה' בעקבות חטא העגל.

תפילה זו נזכרה במסגרת תיאור חטא העגל בפס' יח, אלא שתוכנה לא נתפרט שם.

מבנה זה טעון הסבר.

נביא את השאלה בלשונו של רשב"ם, וכן את תשובתו לשאלה זו:

7. רשב"ם

'ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום וגוי' ואתפלל אל ה' ואומר' וגוי' – מי האיש החכם יתן לב ויבן למה הוצרך לכפול כאן נפילת ארבעים יום? וכי דרך המקרא לחזור ולכפול דבר לומר: כשנפלתי לפני ה' ארבעים יום כך וכך נתפללתי? למעלה היה לו לומר, ולא היה צריך לחזור ולכפול כדי להודיע לישראל, בלשון זה התפללתי?

אפס חכמה גדולה יש כאן ולהוכיח ישראל בא. שמא תאמרו, והלא חטא גדול כמעשה העגל הועילה תפלתו של משה וניצלנו, אף בארץ ישראל אם נחטא יועילו לנו תפלות

אף אלו ברצון. אבל האמצעיים שעמדתי שם להתפלל עליכם היו כבעס:

לפי רש"י, פסקה זו ממשיכה את הפסקה הראשונה (פס' א-ה), המתארת את עלייתו של משה לקבלת לוחות שניים, והיא המלמדת כי גם עלייה זו נמשכה ארבעים יום.

לפי פירוש זה נזכרו בפרקים אלו שלוש עליות של ארבעים יום:

הראשונה לקבלת לוחות ראשונים (ט', ט), השנייה לתפילת משה (ט', יח = ט', כה), והשלישית לקבלת לוחות שניים (י', י).

ואולם, אבן-עזרא, בפירושו לפס' א, כתב:

10. אבן עזרא

ולא נדע מתי עלה משה, כי היה נראה בדרך הפשט, כי משה לא נתענה כי אם שמונים יום, כי פירוש 'אנכי עמדתי בהר כימים הראשונים' (ו) הוא שנוי. והטעם: כאשר עמדתי בהר אותם הארבעים יום שמע ה' אלי ואמר: 'לך למסע' (יא), וזהו 'לך נחה את העם' (שמות ל"ב, לה).

לדעת ראב"ע, פס' י חוזר לאותם ארבעים יום שזכרו בסוף פרק ט' – היינו: לארבעים ימי התפילה – והפסוקים אינם מתייחסים למשך זמן העלייה של קבלת לוחות שניים.⁵

דומה שפשט הכתובים נוטה בצורה ברורה לטובת פירושו של ראב"ע.

הלשון ב"י, י "וישמע ה' אלי גם בפעם ההוא לא אבה ה' השחיתך", מלמדת שבפעם ההיא הייתה תפילה של משה – בשעה שלא נזכרה בפרקנו כל תפילה בהקשר של העלייה לקבלת לוחות שניים.⁶

יתר על כן, הלשון "לא אבה ה' השחיתך" מכוונת כנגד בקשת משה בט', כו "אל תשחת עמך ונחלתך", והיא המלמדת גם

5 דבריו אלו של ראב"ע בפירושו כאן סותרים את דבריו בפירושו לשמות ל"ד, כח: "ויהי שם – רבים חשבו ששמונים יום עמד משה בהר עד שנתן לו השם את הלוחות. ולא דברו נכונה, רק דברי הקדמונים ז"ל אמת כמו שכבר זכרתי, כי הנה ארבעים יום עמד משה בהר עד שנתן לו השם הלוחות הראשונים. וכן כתוב 'ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה' (שמות כ"ד, יח). והוא אמר 'זאתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה' (דברים ט', כה). אז אמר משה פרשת 'ראה אתה אומר אל' (שמות ל"ג, יב). ואחר כן ירד ופסל הלוחות והעלם עמו על הר סיני. והנה כתוב 'ויעבור ה' על פניו' (שמות ל"ד, ו), ואחר כך 'ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל', כמשפטו בפעם הראשונה גם בשניה".

ונראה שבפירושו לשמות חזר בו ראב"ע ממה שכתב בפירושו לדברים. יש לזכור כי הקטע המצוטט הוא מהפירוש הארוך לשמות (הוא הפירוש הנדפס במקראות גדולות), ואילו בפירושו הקצר לשמות לא התייחס ראב"ע לשאלה זו. החוקרים כבר העירו שפירוש ראב"ע לשאר החומשים עשוי במתכונת הפירוש הקצר, ועוד העירו שכל הנראה כתב ראב"ע את פירושו הארוך לשמות לאחר שכתב את פירושו הקצר לכל התורה. נמצא שפירושו לדברים (כמו גם לשאר החומשים) קדם לפירושו הארוך לשמות. ראה למשל, א' מרגליות, "היחס שבין פירוש הרשב"ם לפירוש הראב"ע על התורה", ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 357-369.

לגופו של עניין יש לציין שאמנם מפשט הכתובים בשמות עולה שגם קבלת לוחות שניים נמשכה ארבעים יום, ומכאן שבסך הכול עמד משה בהר שלוש פעמים ארבעים יום. ואולם, על פי פשוטו, ארבעים ימי קבלת לוחות שניים לא נזכרו בתיאור שבספר דברים. נעיר עוד שתיאור שבספר שמות לא נזכר שהתפילה נמשכה ארבעים יום. נמצא שבכל אחד מהספרים נזכרים פעמיים ארבעים יום, אלא שבשמות נזכרו ארבעים ימי לוחות ראשונים וארבעים ימי לוחות שניים, ואילו בדברים נזכרו ארבעים ימי לוחות ראשונים וארבעים ימי התפילה. צירוף התיאורים יחד נותן שלוש פעמים ארבעים יום, ואין כאן המקום להאריך בניחוח משמעותה של נקודה זו.

6 אמנם בשמות ל"ד מסופר שכאשר עלה משה לקבל לוחות שניים הוא ביקש גם סליחה לעם, ראה שם, ט. ואולם, על דרך הפשט, קשה להניח שהכתוב בפרקנו מתייחס לנתון שלא נזכר בפרק.

עצם אזכורה בפס' יח-יט, ובעיקר אזכור משך זמנה, בלא להזכיר את תוכנה, מלמד על גודל החטא ומוכיח כי לא בצדקתך אתה בא לרשת את הארץ;

בכך הוכיח משה את חלקה הראשון של טענתו.

מאידך, פירוט תוכנה של התפילה בפס' כה-כט מלמד שהמשך ההליכה לארץ נבע מכוח השבועה לאבות, ובכך הוכיח משה את חלקה השני של טענתו.

4. ביסוס נוסף להסבר שהצענו לפסקה זו ניתן להביא מהמשך נאומו של משה.

דבר זה מצריכנו להרחיב את עיוננו גם לחלקו הראשון של פרק י'. נביא תחילה את לשון הפסוקים, תוך כדי חלוקתם לפסקות:

8. דברים פרק י'

(א) **בַּעַת הַהוּא** אָמַר ה' אֵלַי פֶּסַל לְךָ שְׁנֵי לוחות אֲבָנִים פְּרָאשָׁנִים וְעָלָה אֵלַי הַהָרָה וְעָשִׂיתָ לְךָ אָרוֹן עֹץ: (ב) וְאָכַתְבָּ עַל הַלְּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְּחֹת הַרְאשִׁינִים אֲשֶׁר שָׁבַרְתָּ וְשָׂמְתָם בְּאָרוֹן: (ג) וְאָעַשׂ אָרוֹן עֹצֵי שִׁטִּים וְאָפְסַל שְׁנֵי לוחות אֲבָנִים פְּרָאשָׁנִים וְאָעַל הַהָרָה וְשְׁנֵי הַלְּחֹת בְּיָדַי: (ד) וַיִּכְתֹּב עַל הַלְּחֹת כְּמִכְתָּב הַרְאשׁוֹן אֶת עֲשָׂרַת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֵלַיכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל וַיִּתְּנֶם ה' אֵלַי: (ה) וְאָפֶן וְאָרַד מִן הַהָר וְאָשַׁם אֶת הַלְּחֹת בְּאָרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיְהִי שֵׁם כְּפֶאֱשֶׁר צִוִּיתִי ה':

(ו) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ מִבְּאֵרֵת בְּנֵי יַעֲקֹב מוֹסְרָה שֵׁם מֵת אֶהְרֹן וַיִּקְבֹּר שָׁם וַיִּכְהֶן אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַחְתָּיו: (ז) מִשֶּׁם נָסְעוּ הַגְּדָגְדָה וּמִן הַגְּדָגְדָה יִטְבְּתָה אֶרֶץ נַחְלֵי מִים:

(ח) **בַּעַת הַהוּא** הִבְדִּיל ה' אֶת שֶׁבֶט הַלְוִי לְשֵׂאת אֶת אָרוֹן בְּרִית ה' לְעַמֹּד לְפָנָי ה' לְשָׂרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בְּשֵׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (ט) עַל כֵּן לֹא הָיָה לְלוֹוֵי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם אַחֵיו ה' הוּא נַחֲלָתוֹ כְּפֶאֱשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל-לֵהֲדִי לוֹ:

(י) וְאֲנֹכִי עֹמְדָתִי בְּהַר פְּנִימִים הַרְאשִׁינִים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא לֹא אָבָה ה' הַשְּׁחִיתֶךָ: (יא) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם לְךָ לְמַסַּע לְפָנָי הָעַם וַיְבִאוּ וַיִּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְתָּם לָתֵת לָהֶם:

ביחידה זו ארבע פסקות:

הראשונה מתארת בקיצור את קבלת לוחות שניים;

השנייה מתארת קטע ממסעי בני ישראל בשנת הארבעים;

השלישית מתארת את בחירת שבט לוי;

והרביעית מתייחסת לעמידת משה בהר ארבעים יום.

נתעכב כאן על הפסקה הרביעית.

על אילו ארבעים יום מדובר כאן?

רש"י כתב:

9. רש"י

ואנכי עמדתי בהר – לקבל הלוחות האחרונות. ולפי שלא פירש למעלה כמה עמד בהר בעליה אחרונה זו, חזר והתחיל בה: **כימים הראשונים** – של לוחות הראשונות, מה הם ברצון

ה. למעלה משלושים פסוקים מקדיש משה להוכיח לעם שלא בצדקתם יירשו ארץ, כי אם בזכות השבועה לאבות.

מדוע חשוב כל כך למשה להדגיש נקודה זו?

נראה שהמפתח להבנת מטרתו של משה מצוי בהמשכו של פרק י'. מיד לאחר סיום סקירת החטאים אומר משה לעם:

11. דברים פרק י'

(יב) וַעֲתָה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱ-לֹהֶיךָ שְׂאֵל מֵעַמְךָ כִּי אִם לִירָאָה אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ לְלֶקֶת בְּכָל דְרָכָיו וְלֹאֲהַבָּה אוֹתוֹ וְלִעֲבֹד אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ: (יג) לְשָׁמֹר אֶת מִצְוֹת ה' וְאֶת חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ: (יד) הֲן לֹהִי אֱ-לֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַי הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ: (טו) רַק בְּאַבְתָּיִךְ חֶשֶׁק ה' לֹאֲהַבָּה אוֹתָם וַיִּבְחַר גְּזֹרֶעַם אֲחֵרִים בְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים כִּיֹּם הַזֶּה: (טז) וּמִלְתֶּם אֶת עַרְלַת לִבְבְּכֶם וְעִרְפְּכֶם לֹא תִקְשׁוּ עוֹד:

כבר תמהו חכמינו על הסתירה שבין הפתיחה "מה ה' א-להיך שואל מעמך כי אם", המלמדת על דרישה פעוטה, לבין המשכה, שבו מובאת דרישה ארוכה ומפורטת, ותירצוה על פי דרכם (מגילה כה ע"א).

נביא כאן את תשובתו של רש"י לשאלה זו:

12. רש"י

"ועתה ישראל - אף על פי שעשיתם כל זאת, עודנו רחמיו וחבתו עליכם, ומכל מה שחטאתם לפניו אינו שואל מכם כי אם ליראה' וגו'".

בפירושו זה קושר רש"י בין הסקירה שנמשכה מתחילת פרק ט' ועד כאן לבין פס' יב.

נראה שרש"י דייק את פירושו זה מהמילה "ועתה", המלמדת שכעת תבוא המסקנה מן הסקירה הקודמת.¹⁰

שני פרטים נוספים מלמדים על הקשר שבין פסקה זו ובין הסקירה הקודמת:

א. אזכור אהבתו של ה' לאבות ובחירתם של ישראל מכוחה;
ב. הדרישה "וערפכם לא תקשו עוד", המזכירה את כותרת הסקירה בפרק ט' (פס' ו) – "וידעת כי לא בצדקתך ה' א-להיך נתן לך את הארץ הטובה הזאת לרשתה כי עם קשה ערף אתה".

פרטים אלו מלמדים שפירושו זה של רש"י הוא אכן פשוטו של מקרא.

הסקירה כולה וההוכחות לטענה ש"לא בצדקתך אתה בא לרשת את ארצם כי עם קשה ערף אתה" לא באו אפוא אלא להכין את המסקנה המפורטת בפסקה זו (י, יב-טז).

לוי חשב עם ישראל שבצדקתו יירש ארץ, יכולה הייתה מחשבה זו להביאם לידי זחיתות דעת בעבודת ה'.

כביכול אין הם חייבים דבר לא-ל, שהרי בצדקתם ירשו ארץ, כאותו אדם שיצא צדיק בדינו, ואין הוא חייב דבר לדיין.

10 השווה למה שכתבנו בעיונונו לפרשת דברים ביחס לפתיחת פרק ד'.

שבעלייה זו עדיין צריך משה להתפלל כדי שלא תצא לפועל גזרת ההשחחה.

לכך יש להוסיף את זהות הלשון "וישמע ה' אלי גם בפעם ההוא" ביי, י ובט', יט, ומה שם מדובר בארבעים ימי התפילה, אף כאן כן הוא.

נמצאנו למדים שהמשך הישיר של תפילת משה בסוף פרק ט' בא ביי, י-יא.

כתוצאה מהתפילה ביטל ה' את גזרת ההשחחה והוסיף "קום לך למסע לפני העם ויבאו וירשו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם לתת להם".

במשפט זה נאמר במפורש שתפילת משה – וליתר דיוק: אזכור השבועה לאבות בתפילתו – היא שאפשרה את המשך המסע ואת ירושת הארץ.

בכך השלים משה את ההוכחה לטענתו ש"לא בצדקתך אתה בא לרשת את ארצם כי... למען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבתך".

פס' י, א-ט מהווים אפוא מאמר מוסגר בנאומו זה של משה.

סיוע לכך יש להביא מהלשון 'בעת ההיא', הפותחת את הפסקה הראשונה ואת הפסקה השלישית.⁷

לשון זו רומזת, בייחוד בספר דברים, על מאמר מוסגר הקוטע את רצף הנאום.

נזכיר כאן דוגמה אחת בולטת לכך.

בא', ו-ח מזכיר משה את ציווי ה' לעם בחורב ללכת אל הארץ. ואולם, קיום הצו נזכר רק בפס' יט, "ונסע מחרב ונלך... כאשר צוה ה' א-להינו אתנו ונבא עד קדש ברנע".

בין הציווי לבין הביצוע, בפס' ט-יח, מזכיר משה את סיפור מינוי השופטים.

סיפור זה, המהווה מאמר מוסגר מובהק, פותח אף הוא במילים "ואמר אליכם בעת ההוא".⁸

סיפור קבלת לוחות שניים, כמו גם הסיפור על הבדלת שבט הלוי, שאכן אירעו בהקשר של חטא העגל, לא נזכרו כאן אלא כמאמרים מוסגרים, ואין הם עיקר בפרקנו.⁹

עיקרו של הפרק הוא אך ורק בשאלה באיזו זכות נכנסים ישראל לארץ.

לתפילתו של משה בסוף פרק ט' יש לסמוך כאמור את תשובת ה' ביי, י, המאשר בעקבותיה את המשך המסע לארץ ואת ירושתה.

7 לשון זו אינה באה בפתיחת הפסקה השנייה (פס' ו-ז). טעם הדבר, שפסקה זו שונה באופן מהותי מחברותיה. מתוך סגנונה ניכר שאין היא חלק מנאומו של משה, שהרי היא מנוסחת כדברי הכתוב, ונראה שהיא נוספה בשעת כתיבת התורה. על טעם ההוספה לא נוכל להאריך כאן, וראה בדברי המפרשים על אתר.

8 לא נוכל להאריך כאן בתפקידו של מאמר מוסגר זה, ולא באנו אלא להביא דוגמה לתופעה הספרותית שציינו.

9 פרט זה עומד בניגוד לדבריו של הרב הופמן שנזכרו לעיל בעיונונו.

ממילא לא היו מוכנים מבחינה נפשית להתייחס כראוי לדרישת ה' מהם, דרישה המפורטת בפס' יב ואילך.

מאידך, המחשבה שלא בצדקתם ירשו ארץ, וחסד עשה ה' אתם בהכניסו אותם לארץ, תעמיד את העם בתחושה של מחויבות מתמדת לא-ל ובצורך למלא את דרישותיו כדי להצדיק את חסדו של ה' אתם.

מבחינה זו דומה אזהרת משה בפרקנו "אל תאמר בלבבך... בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת" לאזהרתו בפרק הקודם "פן תאכל ושבעת... ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (ח', יב-יז).

בשני המקרים מזהיר משה את העם מפני תחושה של שביעות רצון עצמית, תחושה שיש בה סכנה רבה.

כשם שבפרק ח' מביאה אמירה זו לשכחת ה', כך בפרקנו יכולה אמירה זו להביא לידי הגסת דעת במחויבות כלפי ה'.

ואף ששם מדובר על שביעות רצון עצמית מבחינה חומרית, ואילו בפרקנו מדובר בשביעות רצון עצמית מבחינה רוחנית, הסכנה שבשתיהן אחת היא.

הסכנה בשביעות רצון עצמית מבחינה רוחנית איננה נופלת מהסכנה בשביעות רצון עצמית מבחינה חומרית, ולפעמים אף עולה עליה.

לעולם צריך העם, כמו גם האדם הפרטי, לראות עצמו כמי שחייב לא-ל וכמי שניזון בחסדו של הא-ל.

הלוא כך אמר יעקב, בחיר האבות, ערב כניסתו לארץ: "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך" (בראשית ל"ב, י). וכך הצהיר דוד, בחיר המלכים, לשמע הבטחת ה' להקים לו בית מלוכה: "מי אנכי... ומי ביתי כי הבאתני עד היום" (שמו"ב ז', יח).